

"בציפייה לגאולה שלמה"

פרק ו תורה שבעל פה

יחידה 12 | מדינת ישראל - החזון וההלכה במשנת הרב שלמה גורן
כתב: הרב ד"ר יהודה זולדן, מפמ"ר תורה שבעל פה

יחידה 13 | בציפייה לגאולה - משחק מסלול
בעקבות מאמר הרב ד"ר זולדן,
דפי עבודה ופעילות, יסודי

מדינת ישראל - החזון וההלכה במשנת הרב שלמה גורן

הרב ד"ר יהודה זולדן, מפמ"ר תורה שבעל פה

א. מדינת ישראל - מימוש חזון הנביאים

הרב שלמה גורן ראה שש פונקציות בהקמת מדינת ישראל כמימוש חזון הנביאים:

ברור לי כי ישנה תכנית על שמימית על ארץ ישראל הפועלת ללא הרף להגשמת חזון הנביאים לעתיד לבא. חזון זה מתבטא בשש פונקציות עיקריות:

- א. שחרור הארץ
- ב. קיבוץ הגלויות
- ג. כוננות שלטון יהודי עצמאי בארצו, שפירושה הקמת ממשלה לישראל
- ד. הקמת סנהדרין ובית הדין הגדול בירושלים
- ה. התשובה.
- ו. בנין בית המקדש²

כהוכחה לכל אלו ציין הרב גורן פסוקים מהתורה, מהנביאים ומדברי הרמב"ם. לדבריו, מבין שש הפונקציות הללו כבר ביצענו בשלמות או באופן חלקי את שלוש הראשונות שבהן.

במאמר אחר הרחיב הרב גורן בתיאור שלוש הפונקציות הללו:

א. הארץ בחלקה הגדול נמצאת כעת בידי יהודים. זו הפעם הראשונה מאז חורבן הבית השני שארץ ישראל נמצאת בריבונות יהודית. כשאני מדבר על שחרור הארץ בימינו אני מתכוון למלחמת ששת הימים. כי כל עוד ירושלים בין החומות, חברון, בית לחם, שילה, ענתות, שכם וכל יתר הערים הקדושות של ארץ ישראל לא היו בידינו, קשה היה להגדיר מעמדנו כאילו נמצאים כבר בתקופת הבית השלישי.

2 הרב שלמה גורן, "מעמדם ההלכתי של יהודה, שומרון וחבל עזה", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 134-104. על יסודות הגאולה כתב הרב גורן בהרחבה: "יסודות הגאולה", **תורת המועדים**, א' ציוני, תל אביב תשכ"ד, עמ' 320-303.

הרב שלמה גורן ראה בתקומת מדינת ישראל מימוש חזון הנביאים על שיבת עם ישראל לארצו לאחר הגלות הארוכה. אמנם החזון לא התממש במלואו לעת עתה, אבל החל תהליך מורכב ומסובך המופיע בפסוקי התורה והנביאים ובספרות חז"ל - ימות המשיח, גאולה, קיבוץ גלויות ובניינה המחודש של הארץ.

לתקומת מדינת ישראל יש גם משמעות הלכתית. העובדה שעם ישראל ריבון בארצו, מחייבת התמודדות אחרת עם שאלות הלכתיות. עד לה' באייר תש"ח הכרנו שתי קבוצות של מצוות - בין אדם למקום ובין אדם לחברו (על פי המשנה במסכת יומא ח, ט). מעתה יש קבוצה שלישית:

עם תקומת ישראל, כיבוש ארצו וכינון מולדתו מחדש נוספה מערכת חוקים חדשה מן התורה שעל קיומה מצווה כל איש מישראל מן התורה, מדרבנן או מתקנות הקהל והעם. זוהי מערכת הקשרים שבין האדם למדינתו וביחסו של האזרח לצבאו. תקומת ישראל ומדינתה בארץ האבות, מטילה על העם היושב בציון מצוות וחובות מסוג חדש - ישן, שלא היו נוהגים במשך אלפי שנות גלותנו, אלו הן מצוות ועבירות שבין האזרח למדינה, שנצטוונו על שמירתן בתורה ובמסורה.¹

הרב שלמה גורן הרבה לעסוק בסוגיות תורה ומדינה בהיותו הרב הראשי לצה"ל וכן אחר כך, בהיותו הרב הראשי לישראל. בדברים שלהלן נעמוד על מעט מתוך מגוון של נושאים הקשורים לענייני תורה ומדינה, ועל משמעויות הלכתיות לעובדת היות עם ישראל במדינה ריבונית בארצו, ארץ ישראל.

1 הרב שלמה גורן, דינא דמלכותא בישראל, **משנת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 77-75. עוד בעניין זה: "המצוות שבין אדם למדינה", **תורת השבת והמועד**, יד שפירא, ירושלים תשמ"ב, עמ' 447-457.

ב. הוקמה ממשלה יהודית עצמאית, המהווה תחליף למלכות ישראל. כאשר מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל קבע בספרו משפט כהן בהלכות מלכים סימן קמד (עמ' שלז): "כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי על פי דעת הכלל ודעת בית דין ודאי עומד הוא במקום מלך". יוצא אפוא שאם השליטים אינם תופסים את השלטון בכח אלא על ידי בחירה חופשית של העם, שלטונם מוגדר כמלכות ישראל.

ג. קיבוץ גלויות - הבאנו לארץ כארבעה מיליון וחצי יהודים [בשנת תשע"ז - למעלה משישה מיליון יהודים]. זהו קיבוץ גלויות בממדים תנ"כיים, כי מעולם לא ביצענו משימה גדולה כזאת. בגמרא בפסחים פח ע"א רואים חכמי התלמוד את המשימה של קיבוץ גלויות כאור היסטורי כיום שנבראו שמים וארץ. והנה הבאנו והושבנו בארץ ישראל מיליוני יהודים, ציבור יהודי ראוי למעמד קהל ועם.

העובדה ששערי הארץ פתוחים לכל יהודי, אנחנו מוכנים לקלוט אותם והארץ משוועת לעולים יהודים, שחררנו את הארץ והקמנו מדינה יהודית ריבונית בחסדי ה', אלה משימות חשובות ביותר שמטביעות את חותמן על העידן השלישי שלנו [תקופת הבית השלישי].³

מכאן ואילך דן הרב גורן בשאלה: האם ייתכן מבחינת ההלכה שנשחרר את ארץ ישראל, נקים ממשלה יהודית ונקבץ גלויות, ולא תהיה לכלל זה זיקה לתקופת המשיח או לתקופה של הבית השלישי?

לדבריו, על פי מקורות שונים בכתבי הרמב"ם לא קיימת אפשרות כזו. לפי דעת הרמב"ם אין מצב ביניים. ישנה או גלות או תקופת משיח. אף שהתקופה השלישית ארוכה ומתרחשת שלב אחרי שלב, היא מחייבת ניתוק מוחלט מן הגלות. הרמב"ם (הלכות מלכים יא, א) סבר שכל מה שאמור להיעשות בתקופת הבית השלישי, ייעשה בידי המשיח בצורה פרסונאלית. המשיח יילחם, ישחרר את הארץ ויקבץ את הגלויות. יוצא לפי דבריו שכל מה שעשינו במדינה, כאילו לא עשינו. הרב גורן סיפר שהיה לו ויכוח ממושך בנושא עם הרבי מלובביץ' במשך ארבע שעות עד לפנות בוקר. הרבי מלובביץ' הסתמך על הרמב"ם, ולכן לפיו המדינה איננה משתבצת בתכנית נבואית או שמימית

3 הרב שלמה גורן, "מדינת ישראל לפי חזון הנבואה וההלכה", תורת המדינה, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 465-475.

כלשהי. הרב גורן טען כנגדו, שמהירושלמי (מעשר שני ה, ב) עולה בניגוד לדברי הרמב"ם: "זאת אומרת שבית המקדש עתיד להיבנות קודם מלכות בית דוד". המסקנה היא:

לפי התלמוד הירושלמי תקום מלכות ישראל או מדינה עצמאית ויבנו את בית המקדש לפני שניכנס לעידן השלישי בהיסטוריה היהודית. שיטה מוסכמת זו של הירושלמי סוללת את הדרך להכיר במדינת ישראל כשלב ביניים, בין תקופת הגלות לתקופה המשיחית.⁴

תקומת מדינת ישראל היא מימוש חלקי של חזון הנביאים, ואנו בדרך לקראת השלמת כל היעדים. התהליך מורכב ומסובך, אבל חשוב להבין שאנו נמצאים במסלול של מימוש דברי נביאים שניבאו על כך לפני מאות שנים, ועינינו הרואות איך לאט לאט, שלב אחר שלב, הדברים מתממשים ומתגשמים.

ב. מדינת ישראל - ריבונות עם ישראל בארצו

לעובדה שיש בארץ ישראל מדינה יהודית ולה ממשלה יהודית ריבונית שבחרו היהודים היושבים בארץ ישראל, יש השלכות הלכתיות רבות. נעיין בדוגמאות אחדות ולפיהן נראה איך הרב גורן התחשב בעובדה זו ופסק הלכות לאורה.

ו. קריעה על ערי יהודה ועל ערי ישראל

בגמרא (מועד קטן כו ע"א) נאמר:

אלו קרעין שאין מתאחין: [...] ועל ערי יהודה, ועל המקדש, ועל ירושלים. וקורע על מקדש ומוסיף על ירושלים.

ערי יהודה מנלן? דכתיב: וַיָּבֹאוּ אֲנָשִׁים מִשְׁכָּם מְשֻׁלוֹ וּמִשְׁמֶרֶן שְׁמוֹנִים אִישׁ מִגִּלְחַי זָקֵן וְקֶרְעִי בְּגָדִים וּמִתְגַּדְּדִים וּמִנְחָה וּלְבֹנָה בִידָם לְהֵבִיא בֵּית ה' (ירמיהו מא, ה).

4 באפשרות שתקום מדינה לפני בוא המשיח, עסק הרב שלמה גורן במקומות נוספים: "מעמד השלטון בישראל לפי ההלכה", תורת המדינה, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 18-27; "שלימות הארץ על פי ההלכה", שם עמ' 93-103;

"פורים ויום הכניסה וזיקתו למלכות ישראל", תורת המועדים, א' ציוני, תל אביב תשכ"ד, עמ' 266-269; "מדינת ישראל כשלב בחזון הנביאים", שם עמ' 557-567, ועוד.

אמר רבי חלבו אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר:

הרואה ערי יהודה בחורבנא אומר: "ערי קדשך היו מדבר" (ישעיהו סד, ט), וקורע. ירושלים בחורבנה אומר: "ציון מדבר היתה ירושלים שממה" (ישעיהו סד, ט), וקורע. בית המקדש בחורבנו אומר: "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבתינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה" (ישעיהו סד, י), וקורע. קורע על מקדש ומוסיף על ירושלים.

כך פסק גם הרמב"ם להלכה (הל' תעניות ה, טז; הל' אבל ט, י).

כבר בשנותיה הראשונות של המדינה, עוד לפני מלחמת ששת הימים, פסק הרב שלמה גורן:

ערי יהודה שחרבו ונמצאות כיום בשטח מדינת ישראל, גם אם אינן מיושבות עדיין או שהן מיושבות ע"י נכרים, אין לקרוע קריעה על חורבנן, משום שנמצאות תחת ריבונות ישראל.

ערי יהודה הנמצאות מעבר לגבול ונראות היטב מגבול ישראל, כל שלא ראו אותן שלושים יום יש לומר: "ערי קדשך היו מדבר" ולקרוע קריעה.

הרואה את ירושלים העתיקה החרבה והשוממה מבניה אומר: "ציון מדבר היתה וירושלים לשממה" וקורע בתנאי שלא ראה אותה שלושים יום ורואה אותה מקרוב. עיר מערי יהודה המיושבת ע"י גויים אבל נמצאת תחת שלטון זר, קורעים על חורבנה מאחר ואינה תחת ריבונות ישראל.⁵

מרכיב הריבונות מכריע בקביעת ההלכה בנושא זה, ואכן הרב גורן פסק שאין לקרוע במקום שהוא בתחומי ריבונות מדינת ישראל.

הרב גורן סיפר שלאחר מלחמת ששת הימים שאלו אותו: האם יש לקרוע על ערי יהודה, או מכיוון שהן יצאו מרשות נוכרים ונמצאות בשלטון יהודי, אין להגדירן כערי יהודה בחורבנן?⁶ הרב גורן ציין את דברי הרב יוסף קארו (בית יוסף אורח חיים, סימן תקסא אות א), שכתב:

5 הרב שלמה גורן, **פסקי הלכות צבא** (מהדורה ד), המטה הכללי - הרבנות הצבאית הראשית, תל אביב תשכ"ט, עמ' 102-103.

6 הרב שלמה גורן, "ערי יהודה וערי ישראל", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 103-103; שו"ת **משיב מלחמה**, חלק ג, האידרא רבה, ירושלים תשד"מ, עמ' שכט"שמא.

והאי ערי יהודה בחורבנא דקאמר דהיינו שהן חרבות ואין בהן ישוב כלל אבל אם יש בהן ישוב אע"פ שהן בידי גויים היה נראה לכאורה דאין צריך לקרוע. ואפשר דכל שהן בידי גויים אע"פ שיש בהן ישוב בחורבנא מיקרי. וכן עיקר.

מפרשים אחרים ובהם הבית חדש (שם), הטורי זהב (שם ס"ק א) והמגן אברהם (שם ס"ק א), קבעו שדין זה של ערי יהודה בחורבנא נקבע לפי הרשות השלטת שם. אם שולטים שם יהודים, גם אם רוב תושביה עכו"ם - בבניין מקרי.

לאור הגדרה זו ברור ביחס לירושלים שהרואה אותה כעת אינו צריך לקרוע, משני טעמים: [א] ירושלים נמצאת תחת ריבונות יהודית מאז שוחררה במלחמת ששת הימים, והחוק הישראלי חל גם על ירושלים. [ב] יש בירושלים רוב יהודי, ואע"פ שבמזרח ירושלים גרים רוב נכרים, יש לראות את ירושלים כולה כמאוחדת וכל תושביה מצטרפים לרוב יהודי.⁷

הרב גורן נשאל לגבי ערי יהודה אם יש לקרוע על חורבנן גם לאחר מלחמת ששת הימים, שהרי על פי החוק שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה אינם נמצאים בריבונות ישראל, ואין חוקי מדינת ישראל שולטים שם.

לבושתנו באופן רשמי שולט שם עדין החוק הירדני ולא החוק הישראלי, וכל מעמדנו שם מבחינת החוק הבין-לאומי ומבחינת דינא דמלכותא דינא של מדינת ישראל הוא מכח הממשל הצבאי השולט שם כעל שטח כבוש.⁸

תשובתו של הרב גורן היא שמקומות אלו נשלטים בשלטון יהודי, ואף על פי שמדובר בשלטון צבאי ולא בשלטון אזרחי, ברור שהשלטון עליהם אינו נוכרי. מלבד זאת, אלו מקומות מארץ ישראל שיש להם תוקף חוקי מכוח קניין האבות,

ולכן דינן של ערים אלו כבעת בניין ואין לקרוע על ראיתן בזמן הזה לפי שיטת הפסיקה של הבית יוסף, הב"ח, ה"ט"ז והמגן אברהם הנ"ל, שפסקו כי הכל הולך אחר הריבונות ולא אחר היישוב עצמו.⁹

לפי דברים אלו, כיום, שמדינת ישראל איננה שולטת בערים אחדות ביהודה ובשומרון בעקבות הסכמי אוסלו, הרואה אותן בחורבנא יצטרך לקרוע.

באשר למי שרואה את מקום המקדש:

7 שם
8 שם
9 שם

כל הדיון הזה נוגע אך ורק לרואה את ירושלים וערי יהודה ואין לו השלכה על הרואה מקום המקדש שבוודאי חייבים לקרוע גם בזמן הזה כל מי שלא ראה אותו שלושים יום, מכיוון שבית המקדש עדין בחורבנו בעוונותינו הרבים [...] בייחוד כאשר בעוונותינו הרבים הסגרנו במו ידינו את הר הבית, מקום המקדש וקדש הקדשים לוואקף המוסלמי ואין מאפשרים ליהודים שנטהרו כהלכה להתפלל תחת כיפת השמים בהר הבית. [...] לכן ברור שיש חובה לקרוע גם בזמננו על חורבן בית המקדש.¹⁰

אם כן לא די בריבונות יהודית במקום המקדש, אלא רק כאשר יהיה בית המקדש בנוי לא יהיה צורך לקרוע. בהמשך המאמר דן הרב גורן בהיבט אחר של הסוגיה, ולפיו על הרואה את ערי יהודה בחורבנן לקרוע קריעה, מפני שקדושת ערי יהודה לא פקעה והיא נצחית כמו קדושת מקום המקדש. אמנם על ערי ישראל אין לקרוע כי אין בהן קדושה מיוחדת, ועם ישראל ריבון בהן.

2. קריאת מגילה בסמוך לעיר מוקפת חומה

גוש חלב נחשבת לעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (משנה ערכין ט, ו), והלכה היא שגם מקום הסמוך לעיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון, קוראים בו מגילה בט"ו באדר (משנה מגילה א, א). בשנת תשנ"א שאל הרב דוד לחייאני, רב מושב ספסופה, את הרב גורן באשר לזמן מקרא מגילה במושב ספסופה הסמוך לגוש חלב. הרב גורן קיבל את השערת הארכיאולוגים שאכן מדובר בגוש חלב המוזכרת במשנה, אלא שכיום בגוש חלב גרים גויים. הירושלמי (מגילה א, א) דן בשאלת התאריך שיש לקרוא בו מגילה במקום הסמוך לעיר שמתגוררים בה גויים: "חרב הכרך ונעשה של גוים. [...] בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין". הרב גורן דן באריכות בדברי הירושלמי ומפרשו, וקיבל את פרשנות הגר"א (שולחן ערוך אורח חיים סימן תרפח, א) שבכרך אין קוראים בט"ו באדר, אך מחוץ לכרך קוראים בט"ו באדר.¹² הגר"א הזכיר בדבריו שם את דברי התוספות (כתובות מה ע"ב, ד"ה

10 שם

11 הרב שלמה גורן, "באיזה יום יש לקבוע את פורים במושב ספסופה הסמוך ונראה למושב גוש חלב?", **תרומת הגורן חלק א**, האידרא רבה, ירושלים תשס"ה, סימן קלח, עמ' 347-343.

12 אמנם במקום אחר טען הרב גורן שכוונת האמור בירושלמי אינה כפי שפירש הגר"א. ראו: הרב שלמה גורן, **הירושלמי והגר"א**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"א, עמ' 144-145. בהסבר דברי הירושלמי הללו, ראו בספרי: **מגילה במוקפות חומה**, יפה נוף, ירושלים תשע"ג, עמ' 123-123.

"על"), שכתבו שבעיר שרוב תושביה גויים בטלה קדושת החומה. אך לדברי הרב גורן, מה שקובע הוא השלטון על המקום ולא הנוכחות במקום. הוא למד זאת מהלכות קריעה על עיר שיושבים בה גויים. אם המקום הוא בשליטת יהודים - אין לקרוע.¹³

אי ליאת, עם תקומת מדינת ישראל, כאשר קיימת ריבונות יהודית לאומית על כל ערי ישראל וגוש חלב בכללם, גם כשהיא מיושבת על ידי נכרים דינה כמושבת, ולא פקעה ממנה קדושת ערי חומה גם לפי התוס' בכתובות, בגין השלטון היהודי שבה, ובודאי שהוא הדין ביחס לפורים. כך שאם היה בגוש חלב מיעוט יהודי ואפילו יהודי בודד, היה צריך לקרוא בה את המגילה בט"ו. לפי זה גם אם אין אף יהודי שקורא את המגילה בט"ו בגוש חלב עצמו, חוצה לה יש לקרוא בט"ו בסמוך ונראה לגוש חלב כדין כל כרכין המוק"ח מימות יהושע בן נון [...] אי ליאת יש להנהיג בספסופה קריאת מגילה בט"ו באדר כודאי סמוך ונראה לעיר המוק"ח מימות יהושע בן נון, ולנהוג כל מצוות פורים בט"ו כמו שנהגו בשושן ובעיה"ק ירושלים תובב"א. זהו הנראה לענ"ד להורות הלכה למעשה.¹⁴

הבסיס לזיהוי גוש חלב בתור העיר הנזכרת במשנה הוא שימור השם וכן הממצאים הארכיאולוגיים. על פי הרב גורן יש לקבוע שבגוש חלב ובמקומות הסמוכים והנראים לה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אמנם הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א, פירש אחרת את האמור בירושלמי ואמר שכרך שיושבים בו גויים - מחוץ לו קוראים מגילה ב"ד באדר, אך הרב גורן הוסיף וטען שיתכן כי גם הוא יודה שאין הדין כך כשהשלטון הוא ביד ישראל. הרב דוד לחייאני, ששאל בזמנו את הרב גורן שאלה זו, סיפר לי שהרב גורן עודד אותו מאוד לחדש את מסורת קריאת המגילה בסמיכות לעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, ואמר שזו תהיה זכות גדולה שמושב ספסופה יהיה המקום הראשון בארץ שיקראו בו מגילה רק בט"ו באדר, כמו בירושלים.¹⁵

13 טור, אורח חיים, סימן תקסא, ובית יוסף שם, ובשולחן ערוך שם ובנושאי כליו.

14 לעיל הערה 10

15 בשיחה עם הרב דוד לחייאני בכ"ח במנחם אב תשע"א. עוד על קריאת מגילה בספסופה, ראו בספרי: **מגילה במוקפות חומה**, יפה נוף, ירושלים תשע"ג, עמ' 380-385.

החידוש בדברי הרב גורן הוא שאם השלטון והריבונות במקום המוקף חומה מימות יהושע בן נון הוא של יהודים (וזהו אכן המצב בגוש חלב מאז קום מדינת ישראל), אזי אין להגדיר אותו כדרך שחרב ונעשה של גויים. זהו כרך שחרב פיזית, אך הוא נחשב בתוך שטחי ריבונות יהודית.

3. קריאת מגילה ביום הכניסה

הרב גורן ביטא את יחסו לריבונות מדינת ישראל בקביעת הלכה נוספת הקשורה להלכות פורים. במשנה (מגילה א, א-ב) נאמר:

מגילה נקראת באחד עשר בשנים עשר בשלשה עשר בארבעה עשר בחמשה עשר לא פחות ולא יותר.

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועירות גדולות קורין בארבעה עשר, אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה.

יום הכניסה הכוונה ליום שני או חמישי. בני הכפרים יכולים לקרוא מגילה ביום שני או חמישי שחל בין התאריכים י"א-י"ג באדר. על זמן הקריאה של בני הכפרים נאמר בגמרא (מגילה ב ע"א):

אמר רבי יהודה: אימתי – בזמן שהשנים כתיקנן, וישראל שרוין על אדמתן. אבל בזמן הזה, הואיל ומסתכלין בה – אין קורין אותה אלא בזמנה.

הרמב"ם (הלכות מגילה א, ט) כתב על כך:

במה דברים אמורים שמקדימין וקוראין ביום הכניסה? בזמן שיש להם לישראל מלכות, אבל בזמן הזה אין קוראין אותה אלא בזמנה שהוא יום ארבעה עשר ויום חמשה עשר, בני כפרים ובני עירות קוראין בארבעה עשר, ובני כרכין קוראין בחמשה עשר.

גם בפירושו למשנה כתב הרמב"ם (מגילה א, א):

וקריאתה בימים שונים לא היה אלא בזמן שידינו תקיפה ויש לנו יכולת לכוף על קיום המצוות בשלימות, אבל בזמן הזה כלומר מזמן שנתחבר התלמוד עד שיבוא המשיח במהרה אין קורין אותה אלא בזמנה והוא יום ארבעה עשר ויום חמשה עשר כמו שביארנו.

הרב גורן העמיק בדברי הפרשנות של הראשונים על דברי ר' יהודה, והתמקד בדברי הרמב"ם הללו. הוא הבחין שבפירושו למשנה פירש הרמב"ם ש"מלכות" הכוונה לימות המשיח, ואילו במשנה תורה פירש הרמב"ם ש"מלכות" הכוונה לשלטון יהודי עצמאי בארץ ישראל. ומכל מקום בעקבות דברי הרמב"ם כתב הרב גורן:

יתכן שכעת כאשר חידשנו את מעמד המלכות עם הקמת מדינת ישראל, אולי תחזור תקנת אנשי כנסת הגדולה מימי קדם לקדמותה, בדבר מתן אפשרות לקרוא את המגילה לבני הכפרים ביום הכניסה, אילו היו נכנסים כיום בימי שני וחמישי, כמו שכתב הרמב"ם (הל' מגילה א, ח) ע"פ דברי ר' יהודה (מגילה ה ע"א) "אימתי? מקום שנכנסים בשני וחמישי. אבל מקום שאין נכנסין לא בשני ולא בחמישי אין קורין אותה אלא בזמנה". אלא שצריך עיון אם בתנאי החיים הכלכלה והתחבורה כיום, יש מקום לעיקרה של תקנה זו בזמן הזה גם כאשר ישנה מלכות בישראל.¹⁶

הרב גורן ציין שעל פי מדרש תנחומא (בראשית פרשה ג) יום הכניסה הוא תענית אסתר, ויש מקום להחזיר תקנה זו למקומה ולקרוא לבני כפרים ביום הכניסה. הוא הוסיף עוד, שיתכן ששיטתו של הרמב"ם תתאים באופן עקרוני גם בזמן הזה ליישובים קטנים שיש להם מניין לקריאה בתורה רק בימי שני וחמישי. "ואם כן יתכן לתת תוקף ליום הכניסה לבני הכפרים גם בזמן הזה במדינת ישראל".¹⁷ הרב גורן הורה כך הלכה למעשה לחיילי צה"ל:

חייל העומד לצאת למשלט או למקום מרוחק ליום הפורים, וחושש שמא לא תהיה לו מגילה בפורים, יכול להקדים לקרותה ב"ג באדר, או ב"ב בו, או ב"א בן, בלא ברכה.¹⁸

זהו יישום מעניין להלכה זו דווקא בזמן שיש לישראל מלכות: לאפשר לחיילים לקרוא מגילה בזמנם של בני הכפרים, בשל צאתם לפעילות מבצעית.

אמנם יש להעיר כי הטור (אורח חיים סימן תרפח) כתב שיש הפוסקים שאם אדם יוצא

16 הרב שלמה גורן, "פורים ביום הכניסה וזיקתו למלכות ישראל", **תורת המועדים**, א' ציוני, תל אביב תשכ"ד, עמ' 260-272.

17 שם

18 הרב שלמה גורן, **פסקי הלכות צבא** (מהדורה ג), המטה הכללי - הרבנות הצבאית הראשית, תל אביב תשכ"ה, עמ' 229. לימים פסקו כך אנשי הרבנות הצבאית, **הלכה כסדרה בצה"ל**, חלק א, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל אביב תשס"ו, עמ' 107-108. על מצבים נוספים שבהם אפשרו לקרוא מגילה ב"א-י"ג באדר, ראו למשל: **שו"ת במראה הבזק**, חלק ו, ירושלים תשס"ו, עמ' 152-153, בעניין קריאת מגילה ב"ב באדר בבית ספר יהודי בסידיני שבאוסטרליה, בהנחה שרוב התלמידים לא יקראו כלל מגילה אם לא יקדימו את קריאתה.

בשיירה ולא יוכל לקרוא מגילה ב"ד באדר - עליו לקרוא ביום י"א באדר, וכך נפסק בשולחן ערוך (שם סעיף ז). הטור ציין שיש הפוסקים שתקנה זו של הקריאה ביום הכניסה בטלה לגמרי. על פי דברי הרב גורן, יש מקום להחזיר תקנה זו במלואה ולכתחילה עם קום מדינת ישראל.

4. תוקפו של היתר המכירה בשמיטה לאחר קום המדינה

עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ בסוף המאה הי"ט, התגלו קשיים בשמירת הלכות השמיטה. מאז השמיטה בשנת תרמ"ט הנהיגו גדולי ישראל למכור את האדמות החקלאיות בארץ ישראל לנוכרים, על מנת לאפשר ליהודים להמשיך לעבד את האדמות במלאכות האסורות מדרבנן. ראשוני המתירים אז היו הרב יצחק אלחנן ספקטור, הרב ישראל יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר, הרב יעקב שאול אלישר ועוד.¹⁹ הראי"ה קוק שימש רבה של יפו ושל המושבות ביהודה (רחובות, נס ציונה, פתח תקווה, ראשון לציון), ולקראת השמיטה בשנת תר"ע כתב הוא את הספר "שבת הארץ", ובו ביסס עוד בדברי ההקדמה הארוכים את היתר המכירה. זאת מלבד תשובות ואגרות רבות שכתב בעניין זה. היתר המכירה מבוסס על העקרונות האלה:

1. מצוות השמיטה בזמן הזה היא מדרבנן כל עוד רוב עם ישראל אינו בארץ.
2. מניין שנות השמיטה בספק.
3. ר' ינאי הורה: "פוקו וזרעו" [צאו וזרעו] (סנהדרין כו ע"א) כשהייתה מצוקה כלכלית.
4. יש קניין לנוכרי להפקיע קדושה של המצוות התלויות בארץ.
5. איסור "לא תחנם" אינו חל על גוי שאינו עובד עבודה זרה.
6. מותר למכור לגוי לזמן קצוב אם הדבר לטובת ישראל.

הרבנים הראשיים לדורותיהם נעזרו בהיתר זה במשך כל השמיטות. אמנם היו רבים מגדולי ישראל שהתנגדו נחרצות להיתר המכירה, ובהם הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין), הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק (הבית הלוי), הרב אברהם ישעיהו קרליץ (החזון איש) ועוד. הפולמוס בעניין היתר המכירה בשנת השמיטה מתעורר בכל שבע שנים מחדש.

הרב שלמה גורן ערער על תוקפו של היתר המכירה, אבל מכיוון אחר לחלוטין. לדבריו,

19 הרב מרדכי רובין היה רבה הספרדי של חברון בסוף המאה הי"ח, והוא היה הראשון שהתיר ליהודי למכור את כרמו לגוי על מנת שיוכל לעבד את אדמתו בשנת השמיטה. לדבריו, איסור "לא תחנם" לא היה קיים אז מאחר שכל הקרקעות היו שייכות ממילא לחליף העות'מאני, והבעלים חכרו את האדמות ממנו. ראו: **שו"ת שמן המז, סימן ד**.

מאז נהיה עם ישראל ריבון במדינתו על ארץ ישראל, יש לבדוק שוב אם ההיתר תקף:

עם קום מדינת ישראל העצמאית מתעוררות בעיות חדשות בנושא זה, מאחר והארץ נמצאת תחת שלטון ישראל ורוב אדמותיה נמצאות בידי יהודים. יתכן שבתנאים אלה מתערערים יסודות ההיתר גם לפי דעת המקילים והמתירים. [...] על כל קרקע ישנן שתי רשויות, אחת עליונה של השלטון, ושניה של הבעלים כקנין פרטי ואין הפקעה מועילה אלא ע"י העברת כל הרשויות על הקרקע לגוי. אבל כל שהשלטון של הארץ נשאר בידי יהודים ורק רשות הקנין הפרטי עובר לגוי, אין זו הפקעה מרשות יהודית לגמרי. כמו כן ע"י שהרשות העליונה על הקרקעות היא בידי המדינה, היא נחשבת לשולטת על הקרקע ממש.²⁰

הרב גורן ביסס את טענותיו על דברי התוספות (קידושין לו ע"ב, ד"ה "כל"; בבא בתרא נה ע"א, ד"ה "אם") שהבחינו בין שתי בעלויות על קרקע - בעלות פרטית ובעלות שלטונית. לדברי הרב גורן, הראי"ה קוק תמך בהיתר המכירה בין היתר גם בשל העובדה שרוב האדמות בארץ ישראל הן ממילא בידי נוכרים, ואם כן:

יש לשאול מה הדין כיום לאחר קום מדינת ישראל כאשר רוב האדמות הן בידי היהודים או ברשות המדינה ומיעוט האדמות נמצא ביד גויים?²¹

הרב גורן האריך להסביר ש"רוב האדמות" לעניין זה הכוונה לשטחים בארץ ישראל שנכבשו בידי עולי בבל. הרב גורן חזר ועסק בעניין זה לקראת השמיטה בשנת תש"מ, בהיותו הרב הראשי לישראל. הוא הקים במסגרת מועצת הרבנות הראשית "ועדת שמיטה", והוועדה בראשותו חידשה שוב את היתר המכירה. עם זאת, הרב גורן הסביר בתשובה לשאלתם של רבני הקיבוץ הדתי, מדוע לפי דעתו נחלש תוקפו של היתר המכירה: "לאחר תקומת המדינה, ובעיקר לאחר מלחמת ששת הימים, כשריבונות יהודית שלטת על ארץ ישראל המקודשת, ורוב האדמה נמצאת בידי יהודים או בריבונות

20 הרב שלמה גורן, "תקפו של היתר המכירה בשמיטה לאחר קום המדינה", **תורת המועדים**, א' ציוני, תל אביב תשכ"ד, עמ' 624-639. מאמר זה פרסם הרב שלמה גורן לראשונה בחוברת מחניים, לו (ערב ראש השנה תשי"ט), עמ' 7-16. הרב צבי יהודה קוק השיג כבר אז על עיקרי מאמרו, וכתב את הערותיו בשולי המאמר. ראו: הרב צבי יהודה קוק, "היתר המכירה לאחר קום המדינה", **תחומין**, ז (תשמ"ז), עמ' 23-26; ובשינויים קלים בספר: **התורה והארץ**, ח, מכון התורה והארץ, אשקלון תשס"ח, עמ' 359-363.

21 הרב שלמה גורן, "תקפו של היתר המכירה בשמיטה לאחר קום המדינה", **תורת המועדים**, א' ציוני, תל אביב תשכ"ד, עמ' 624-639.

יהודית".²² כדי להתגבר על הקשיים שהעלה, כתב הרב גורן נוסח חדש להיתר המכירה:

שטר המכירה השתא מבוסס על מכירה ישירה של האדמות לרב הראשי לישראל ללא כל שליחות באמצע. הרב הראשי הוא אשר ימכור את כל האדמות לנכרי, מכירה לזמן קצוב, והמכירה לנכרי תחול על שכבת הקרקע העליונה בלבד בעומק של שיעור יניקה. מכירה באופן זה היא הקלה ביותר מבחינת איסור "לא תחנם" ואיסור "והארץ לא תמכר לצמיתות".²³

בהמשך התשובה השיב הרב גורן לטיעונים שכתב החזון איש נגד היתר המכירה, ובהם הטיעון שהמכירה אינה נרשמת בטאבו. לקראת השמיטה בשנת תש"מ נחקק חוק בכנסת ביזמתו של ח"כ הרב חיים דרוקמן, שנקרא: "חוק מקרקעין (שמיטה) תשל"ט". חוק זה הסמיך את שר המשפטים ואת שר הדתות לתקן תקנות באשר למכירת מקרקעין לשם קיום מצוות השמיטה.

הרב גורן השיב באריכות לשאלות שונות הקשורות לעבודות חקלאיות ולשימוש בטכנולוגיות חדשות בשנת שמיטה.²⁴ באשר ליישובים ביהודה ובשומרון, נטייתו של הרב גורן הייתה שהם לא יצטרכו להשתמש בהיתר המכירה כלל, מפני שהחוק הישראלי אינו חל שם והממשל הצבאי אינו שולט שם בתור בעלים על שטח בריבונות יהודית. אמנם האדמות נמצאות בידי המתיישבים על פי דין ועל פי חוק, אבל כדי להתחייב בתרומות, במעשרות ובשמיטה צריכה הממשלה להכריז על בעלות יהודית באדמות אלה. מלבד זאת, מאחר שהמתיישבים צריכים להוכיח את בעלותם על הקרקע באמצעות מגורים

22 הרב שלמה גורן, "יסודות היתר המכירה בשביעית - תשובת הרב הראשי לישראל אל ועדת השמיטה של הקבוץ הדתי לקראת שנת השמיטה תש"מ", **משנת המדינה**, האגודה רבה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 219-228. דברי הרב גורן פורסמו בחוברת **מאורות**, 1 (טבת תש"מ), עמ' 1-75, שיצאה מטעם הרבנות הראשית. נציין שעמיתו של הרב גורן ברבנות הראשית היה הרב עובדיה יוסף, והוא תמך מאוד בהיתר המכירה. הרב עובדיה יוסף פרסם גם הוא בשנת תש"מ קונטרס גדול בעניין היתר המכירה, בספר **מנחת אהרן** (שוויקה), ירושלים תש"מ, עמ' 35-78. **קונטרס השמיטה** פורסם שוב בתוספת מקורות בספרו של הרב עובדיה יוסף, שו"ת **ביע אומר**, חלק י, מדרש בני ציון, ירושלים תשס"ד, סימנים לזיכור.

23 הרב שלמה גורן, "יסודות היתר המכירה בשביעית - תשובת הרב הראשי לישראל אל ועדת השמיטה של הקבוץ הדתי לקראת שנת השמיטה תש"מ", **משנת המדינה**, האגודה רבה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 219-228.

24 הרב שלמה גורן, "יסוד שני להיתר - הטכנולוגיה; יסוד שלישי - שימוש בחופות לזריעה ושתילה", **משנת המדינה**, האגודה רבה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 229-259.

במקום, עיבוד חקלאי וגינון, קבע הרב גורן שכל המלאכות שצריך לעשות תהיינה מותרות בתנאים מסוימים שפירט בתשובתו:

ואני נוטה שלא להשתמש בהיתר המכירה לנכרי בכל ההתנחלויות והישובים ביהודה ושומרון, כדי שלא ליתן פה למשנאנו לרדות שיאמרו הנה הם בעצמם חוזרים ומוכרים כל האדמות לגוים. וישנם נימוקים להתיר את העבודות ההכרחיות לקיום הישובים היהודיים בהתנחלויות הללו ללא היתר מכירה, אם יבצעו אותן ע"פ צדדי ההיתר האחרים המבוארים לעיל בתשובה זו.

באשר לרצועת עזה ורמת הגולן, הרי לדעת הרמב"ם (ה' תרומות א, ז) שטחים אלו ברובם אינם כלולים בקדושת עולי מצרים [...] לכן כל מי שרוצה לסמוך על תחומי ארץ ישראל של הרמב"ם ביישובי הרצועה וברמת הגולן, רשאי לעבוד את האדמה ללא היתר המכירה, בצירוף הדעות הרבות ששביעית בזמן הזה מדרבנן. [...] ואם כי ישנם אזורים ברמת הגולן שהיו כלולים לדעת פוסקים ראשונים בתחום עולי בבל, מכיוון שהמקומות הללו אינם ידועים לנו אזלינן בתר רובא דרבנן [הולכים אחר רוב החכמים].²⁵

הרב שלמה גורן חזר על טיעוניו אלו גם לקראת השמיטה בשנת תשמ"ז. ומסקנתו היא:

מכל האמור ברור שלאחר קום המדינה כאשר רוב ארץ ישראל נתונה בידי יהודים, אין תוקף להיתר המכירה כפי שכתב הגר"י קוק בעצמו, או שההיתר מחלש לגמרי ואין לסמוך עליו, בייחוד כאשר מדובר על מכירת כל ארץ ישראל לנכרים כדי להפקיע את קדושתה.²⁶

25 הרב שלמה גורן, "היסוד הרביעי - יהודה ושומרון, רצועת עזה רמת הגולן ופתחת רפיח", שם עמ' 259-262. הוא עסק בזה גם במאמרים נוספים: "גבולות הארץ לענין שמיטה"; "בעית השמיטה בהתנחלויות", שם עמ' 264-284. הרב שלמה גורן בספרו: **פסקי הלכות צבא** (מהדורה ג), המטה הכללי - הרבנות הצבאית הראשית, תל אביב תשכ"ה, עמ' 126, כתב גם לחיילים ששירתו במשק גבולות ושובה (ליד נתיבות), בהתבסס על שיטת הרמב"ם, "שהם פטורים מאיסורי שמיטה מאחר והם נמצאים מעבר לתחום הכבוש המקודש של יוצאי מצרים". כך גם פסק לחיילים ששירתו בכרם אבשלום ליד פתחת רפיח. ראו: הרב שלמה גורן, "הגבול הדרומי של הארץ לענין שמיטה", שו"ת **משיב מלחמה**, חלק ב, האגודה רבה, ירושלים תשד"מ, עמ' שצא"ת.

26 הרב שלמה גורן, "מכירת אדמת ארץ ישראל בשנת השמיטה במדינת ישראל", **תורת המדינה**, האגודה רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 445-456. הוא פרסם מאמר בעניין בעיתון "הצופה" ב"ב במרחשוון תשמ"ז, עמ' 5-8, ותשובה להשגות בעיתון "הצופה" בכ"ו במרחשוון תשמ"ז עמ' 5.

בשנת תשמ"ז כיהנו ברבנות הראשית הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו. ועדת השמיטה של הרבנות הראשית לשנת תשמ"ז פרסמה תגובה בעיתון "הצופה" ב"ט במרחשוון תשמ"ז. צילום התגובה ושכתובה מופיעים בספר: **התורה והארץ**, ח, אשקלון תשס"ח, עמ' 333-337. הרב גורן

הוא חזר על דבריו שהיישובים ביהודה, בשומרון ובחבל עזה אינם זקוקים להיתר המכירה כל עוד לא החילו שם את הריבונות היהודית.²⁷

ג. הלכות מדינה - שביתות, צדקה ורווחה, חינוך

במהלך שנות הגלות הייתה הקהילה הגוף הציבורי הגדול ביותר, ויש בהלכה ערך רב לתקנות הקהל ולהחלטות של מנהיגיו - שבעת ■ טובי העיר, ראשי הקהל וכדומה. תקומת מדינת ישראל מחייבת גם מבט הלכתי אחר בשאלות שונות. הנהגת המדינה מנהלת תחומי חיים שונים ואחרית להם, ועל כן ההלכה צריכה להתחשב בכך ולהנחות בהתאם. הרב גורן החשיב מאוד את האחריות ואת המחויבות של המדינה בניהול תחומי חיים שונים, ובעקבות כך פסק הלכות אחדות. להלן דוגמאות משלושה תחומים: שביתות במשק, צדקה ורווחה וחינוך.

ו. שביתות במשק

מדי פעם פורצות שביתות עובדים במשק על רקע דרישות של עובדים להיטיב את שכרם או את תנאי עבודתם. בדרך כלל מתנהל משא ומתן בין העובדים ונציגיהם לבין המעסיקים, ומשלא מגיעים להסכמה אזי מוכרזת שביתה. הרב גורן הבחין בין שני סוגים של שביתות. הסוג הראשון הוא שביתה של פועלים במפעל פרטי. שביתה כזו מותרת על פי ההלכה, לפי הכלל שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום (בבא מציעא י"א). שביתה כזו אינה פוגעת בסדרי החיים התקינים של העם ושל המדינה.

לעומת זאת שביתה הנערכת במפעלים לאומיים או בשירותים ציבוריים של המדינה בניגוד להוראות ממשלה והיא פוגמת בחיים התקינים של המדינה וגורמת להפסד ממון למדינה

השיב להשגות בטענה: "רובן ככולן של ההשגות אין בהן ממש". ראו: הרב שלמה גורן, "תשובה למשיגים על היתר המכירה בשביעית בזמן הזה", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 457-464. עיונים נוספים בטענות הרב גורן, ראו: הרב יהושע מאגנס, "היתר המכירה ותוקפו במדינת ישראל", **ניצני ארץ**, ו (תשמ"ח), עמ' 135-164; הרב זאב ויטמן, "בעלות העל של מדינת ישראל", **לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל**, מכון צומת, אלון שבות תשנ"ד, עמ' 34-38; הרב יעקב אריאל, "היתר המכירה עם קום המדינה", **התורה והארץ**, ח, אשקלון תשס"ח, עמ' 364-371. עוד בעניין זה ראו במאמרי: "מדינת ישראל, וחוב מצוות התלויות בארץ מהתורה", **מלכות יהודה וישראל**, מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 377-403.

²⁷ דבריו אלו באשר לנימוק טענתו שאין צורך להזדקק להיתר המכירה ביישובים ביהודה ובשומרון, סותרים לכאורה את נימוקיו לטענתו שאין לקרוע על ערי יהודה החרבות. ראו: הרב שלמה גורן, "ערי יהודה וערי ישראל", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 107.

זוהי כבר בעיה אחרת. יש לדון בה משלושה אספקטים הלכתיים שונים:

א. משפטי המלוכה יש להם מעמד מחייב גם לפי התורה כפי שפסק הרמב"ם (הל' מלכים ד, א): "ודינו (של המלך) בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין". [...] וכבר ביאר וקבע גאון ישראל מרן הראי"ה קוק זצ"ל בשו"ת משפט כהן (סימן קמד) שכל הסמכויות המוענקות למלך הנוגעות להנהגת המדינה, בטחונה וכלכלתה, נוהגות גם בכל צורת ממשל ושלטון השולט לפי רצון העם ונבחר באופן חופשי כפי שההלכה קובעת. ולכן הוראות הכנסת והממשלה בכגון זה הן תקפות ואין להמרותן.

ב. יש בזה משום פגיעה חמורה במצוות יישוב ארץ ישראל, שלפי ההלכה היא שקולה כנגד כל המצוות ותחולתה על כל מפעל שמגביר את כלכלתה של הארץ.

ג. גרימת נזק לרבים חמור יותר מאשר ליחיד. מכיוון שאנו נמצאים במצב חירום כאשר אויבי ישראל נלחמים בנו בשלושה מישורים: במישור הצבאי, במישור הפוליטי הבין-לאומי, ובמישור הכלכלי באמצעות החרם הערבי על תוצרת ישראל ועל סחורותיה. [...] אלא שמאידך חייבת הממשלה לשקוד על הטבת שכרם ותנאי עבודתם של הפועלים והעובדים שלא לקפח אותם, פן תהיה זו עבירה של: "לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מג), מכיוון שחירותו של הפועל במפעלים הללו נשללת ע"י היותם משרתים את העם והמדינה, ואינם רשאים לחזור בהם בחצי היום ולהפסיק את עבודתם. כמו כן האיסור להיות עבד לעבדים אינו אלא ליחיד, אבל לעם ולמדינה אדרבה מצוה להיות להם עבד.²⁸

באשר לשביתות רופאים פסק הרב גורן:

הממשלה באינסטנציה עליונה השלטת במדינה, אחראית על בריאות הציבור, ואינה יכולה להטיל את האחריות הזאת על שכמם של הרופאים. כפי שהגדיר זאת הפרישה [ממפרשי הטור] בטור יורה דעה (סימן שלו) שמצוה המוטלת על כל העולם אין יכולים לכוף על היחיד. כמבואר בתלמוד ירושלמי (סוטה ז, ד): "ארור האיש אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" (דברים כז, כו).

²⁸ הרב שלמה גורן, "על מוסר העבודה", **משנת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 88-90.

וכי יש תורה נופלת? זה הבית שלמטן דברי רב חונא. רב יהודה בשם שמואל על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר: עלי להקים". כלומר זה בית המלך והנשיא שבידם להקים את התורה. נמצאנו למדים שהאחריות על חייו התקנים של העם בכל שטח שהוא מוטלת על הסמכות השלטונית העליונה, שאינה יכולה ואינה רשאית להתנער מאחריות זו ולהטילה על הדרגים הנמוכים.²⁹

הרב גורן חזר על העיקרון שאסור להשבית מפעלים ציבוריים, אלא שבמקרה של שביתת הרופאים דובר על חידוש הסכם שכר בין הרופאים לבין משרד הבריאות, ולכן שם ההתייחסות אחרת. אמנם גם על הרופאים עדיין מוטלת האחריות לבריאותם של החולים. מסקנתו הייתה שאסור לרופאים להימנע מלהגיש עזרה רפואית בבתי החולים ובמרפאות. מאידך הם רשאים להתנות על גובה שכרם, ועליהם להודיע להנהלות בתי החולים שעל דעת כן הם חוזרים לעבודה - שימלאו את דרישותיהם הכספיות. אם משרד הבריאות לא יסכים לכך, תיפול האחריות על הממשלה.

גם כשהרב גורן דן בשביתת עובדי המשק בבתי החולים, כתב הוא שהדאגה לפרנסת היחיד ולבריאותו מוטלת על הדרג העליון באותו מקום. אם מדובר במסגרת של מדינה, השלטון המרכזי נושא באחריות; ואם מדובר במסגרת של עיר, ראש העיר ממונה על כך. הוא הוכיח זאת מפרשת עגלה ערופה, שלפיה חברי בית הדין של העיר ממונים על ביטחונם ועל פרנסתם של האזרחים ושל העניים העוברים באותה עיר. אמנם גם על עובדי המשק מוטלת אחריות במקרי פיקוח נפש של החולים.³⁰

כאמור, במשך מאות שנים לא הייתה מדינה לעם ישראל בארצו ולא התפתח דיון על מחויבותה של המדינה לניהול חיי הציבור. הרב גורן ראה בשלטון המרכזי מעמד של הקהילה הגדולה, וסבר שהאחריות מוטלת עליו כפי שהאחריות על ניהול חיי הקהילה מוטלת על ראשי הקהל. מלבד זאת, הוא למד מפרשת עגלה ערופה וממקורות נוספים על האחריות המוטלת על המנהיגות השלטונית בעניין הדאגה לשלומם ולבריאותם של כל התושבים.

29 הרב שלמה גורן, "שביתת הרופאים לאור ההלכה", **תורת הרפואה**, האידרא רבה ומסורה לעם, ירושלים תשס"א, עמ' 292-308. הרחבה בעניין זה בספרי: "מערכת הבריאות - הציבורית והפרטית", **שביתת יהודה וישראל**, בית הספר הגבוה לטכנולוגיה - מכון לב, ירושלים תשס"ז, עמ' 378-386.

30 הרב שלמה גורן, "שביתת רופאים ועובדי מנהל ומשק באספקלריא של הלכה", **תורת הרפואה**, האידרא רבה ומסורה לעם, ירושלים תשס"א, עמ' 309-316.

2. צדקה ורווחה

על אותו עיקרון חזר הרב גורן כשעסק בענייני צדקה ורווחה. בדבריו הוא דן בשאלה: האם מצוות צדקה מכוונת ליחיד בלבד או מוטלת גם על הציבור והעם? הוא ציין מקורות אחדים שלפיהם מצוות צדקה היא חובה אישית, ובית הדין המקומי יכול לכופף אדם פרטי לתת צדקה (בבא בתרא ח"ב). עם זאת, גם על הציבור מוטלת אחריות זו. בכל קהילה ובכל עיר יש להקים מנגנוני צדקה, ומאחר שמדובר במדינה:

ברור שהאחריות הכוללת על צדקה ורווחה ולמנוע את העוני בישראל, מוטלת בראש ובראשונה על ממשלת ישראל שהיא הרשות העליונה של העם.³¹

הרב גורן הוכיח זאת מהמסופר בגמרא על חכמי ישראל שנכנסו לפני דוד המלך וטענו לפניו שצורכי העם מרובים ואין הקומץ משביע את הארי (ברכות ג ע"ב), והרי כיום הממשלה היא תחליף לשלטון המלך, כדברי הראי"ה קוק שהוזכרו לעיל בחלקו הראשון של המאמר. לדברי הרב גורן, יש הבדל עקרוני בין מצוות צדקה המוטלת על היחיד לבין מצוות צדקה המוטלת על הציבור.

מצות צדקה המוטלת על היחיד תחולתה רק על אלו המוגדרים כעניים באופן מוחלט, דהיינו כל שאין לו מאתיים זוז, ואין על היחיד חובה לכל העניים כי אם על העניים העומדים לפניו או על עניי העיר. לעומת זאת מצות צדקה המוטלת על הציבור, אינה תלויה בקו עוני קבוע ולא אם אין לו מאתיים זוז, אלא המלך או הממשלה אחראים לפרנסתם של כל ישראל באופן שווה. [...] המלך או הממשלה אין תפקידה לקיים מצוות צדקה לעניים הבודדים אלא מחובתה ואחריותה ההלכתית להחזיק את רמת החיים הנאותה של כל הציבור.³²

הוא הוכיח זאת מהמסופר על מונבז המלך, שפתח את אוצרותיו בשנת בצורת כדי לפרנס את העם (בבא בתרא יא ע"א).

לדברי הרב גורן, החובה של הממשלה לדאוג לרווחת התושבים היא גם כלפי המיעוטים שבתוכנו. הוא האריך לדון במעמדו של גר תושב בזמן הזה, ובשאלה אם המוסלמים

31 הרב שלמה גורן, "קביעת קו העוני לפי ההלכה", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 358-384. הרחבה בעניין זה ראו בספרי: "חינוך וצדקה - היחיד, הקהילה והמדינה", **שביתת יהודה וישראל**, בית הספר הגבוה לטכנולוגיה - מכון לב, ירושלים תשס"ז, עמ' 370-377.

32 הרב שלמה גורן, "קביעת קו העוני לפי ההלכה", **תורת המדינה**, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 358-384.

זכאים למעמד גר תושב. הוא הוכיח מהמסופר בתוספתא (פאה ד, יא) ובירושלמי (פאה ח, ז) שחכמים פרנסו משפחה נוכרית שגרה בירושלים ומעמדה היה כמעמד גר תושב:

הוא הדין בימינו בכל הנוגע לזכויות אזרח מבחינה אינדיבידואלית של תושבי ישראל מבני המיעוטים שמותר להעניק להם זכויות שוות, ולהשוות את מעמדם הכלכלי עם מעמדם. אבל רק לאותם ערבים שאינם פועלים נגד ישראל, ואינם חברים בארגוני טרור למיניהם, וקבלו עליהם את המרות של מדינת ישראל.³³

המחויבות הלאומית לדאוג לרווחת התושבים היא לא רק ביחס לאוכלוסייה היהודית, אלא גם ביחס לאוכלוסייה הלא יהודית ובאופן שוויוני.

3. חינוך

הרב גורן נשאל מה דעתו על ייסוד בתי ספר אליטיסטיים וסלקטיביים - האם אפשר לכפות אינטגרציה על ציבור ההורים, והאם רצוי להנהיג אינטגרציה לפי ההלכה? בתשובתו האריך הרב גורן להסביר את חובת מצוות תלמוד תורה המוטלת על כל אב ועל כל חכם, ואת תקנת יהושע בן גמלא להקים בתי ספר בכל עיר ועיר ובכל פלך ופלך לילדים מגיל שש (בבא בתרא כא ע"א):

תקנה זו של יהושע בן גמלא קבעה סופית את מערכת החינוך הממלכתית של עם ישראל מבחינת ההלכה [...] במערכת חינוכית ממלכתית זו, אין מקום לסלקציה בין התלמידים ולא להקמת בתי ספר אליטיסטיים, לבעלי מעמדות מיוחדים.³⁴

בהמשך הגמרא נזכר גם שאין לסלק תלמיד חלש מבית הספר ומהכיתה, אלא חייבים להשאיר אותו עם כולם בתקווה שסופו שילמד מה שילמד:

לפינו אפוא קביעה ברורה ביחס לחינוך יסודי ממלכתי ולאומי בגיל הרך, שם אין רשות לערוך סלקציה בין התלמידים וללא הפרדה בין בתי הספר אלא חייבת להיות אינטגרציה בין כל המעמדות. [...] מן הדין הוא לכפות את האינטגרציה על ההורים ולא להרשות שום אפליה ביחס לחינוך בבתי הספר היסודיים בין ילד לילד, בין שכבה לשכבה, בין עדה לעדה ובין מעמד למעמד.

[...] אולם לכאורה עלינו להבחין ולהדגיש שאין חובה של הנהגת אינטגרציה

33 שם

34 הרב שלמה גורן, "בתי ספר אליטיסטיים וסלקטיביים", תרומת הגורן חלק ב, האידרא רבה, ירושלים תשע"ב, עמ' 83-93. הרחבה על עניין זה בספרי: "חינוך וצדקה - היחיד, הקהילה והמדינה", שבות יהודה וישראל, בית הספר הגבוה לטכנולוגיה - מכון לב, ירושלים תשס"ז, עמ' 361-370; ובמאמרי: "מסגרות חינוך ציבוריות ואליטיסטיות", תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 240-247.

בחינוך לפי ההלכה אלא בחינוך יסודי. אבל בכל הנוגע לחינוך העל יסודי לכאורה יש אולי מקום לומר שאין לכפות אינטגרציה על ההורים ממה שהיה נהוג בתקופת הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד שם לימדו תורה שמעיה ואבטליון ואחריהם רבן גמליאל דיבנה ללא שוויון במערכת החינוך הגבוה, לא בין מעמד למעמד ואולי גם ללא כל סוג אינטגרציה פדגוגית אחרת. אולם ממה שאירע בימיו של ר' אלעזר בן עזריה שביטל את החקירות והדרישות הללו, מזה יש ללמוד שגם בחינוך גבוה יש להנהיג אינטגרציה מלאה מנקודת ההשקפה של ההלכה, לפחות ככל שמדובר במוסדות חינוך לאומיים. גם סביר להניח שבחינוך ממלכתי גבוה, כאשר בתי הספר שייכים ומנוהלים ע"י המדינה, בוודאי שאין מקום לאפליה בין תלמיד לתלמיד, ובין מעמד למעמד, גם אילו החינוך היה ללא תשלום, באשר כל מערכת חינוכית של המדינה חייבת להנהיג שוויון מלא בין השכבות, מעמדות ורמת התלמידים. מה שאין כן בתי ספר פרטיים שההורים נושאים בעול חינוך בניהם, רשאים הם לנהוג כפי ראות עיניהם.³⁵

דברי סיום

הרב שלמה גורן העניק משמעות הלכתית מעשית לעובדת היות עם ישראל ריבון בארצו ובמדינתו. השינוי הוא תוצאה של מציאות חדשה שייחלנו והתפללנו לה במשך מאות שנים. הוא היה עקבי ושיטתי בתפיסתו זו כפי שבולט בכל ספריו ובתחומי חיים שונים, וכך הוא גם ניהל והוביל את עשייתו הברוכה והמיוחדת בכל תפקידיו הציבוריים - מייסד הרבנות הצבאית והעומד בראשה, רב העיר תל אביב והרב הראשי לישראל, דיין וראש אבות בתי הדין.

מאמרנו זה נגע במעט מהעושר הרב והמחיה שבכתבי הרב שלמה גורן, ודבריו פותחים פתח ללמוד ולהעמיק עוד במשמעות ההלכתית והאמונית של תקומת מדינת ישראל. מאז פטירת הרב שלמה גורן ועד היום צפו ועלו שאלות והתמודדויות חדשות בתחומים הקשורים למדינה ולחברה, והעקרונות והיסודות שבכתבי הרב שלמה גורן משמשים אבני יסוד ואבני דרך ביכולת להביע עמדה הלכתית מבוססת ומעוגנת כנדרש.

35 הרב שלמה גורן, "בתי ספר אליטיסטיים וסלקטיביים", תרומת הגורן חלק ב, האידרא רבה, ירושלים תשע"ב, עמ' 83-93.

בציפיה לגאולה - בדרך למימוש החזון לגאולת העם והארץ

משחק מסלול בעקבות מאמרו של הרב ד"ר זולדן

מטרות הפעילות

- להביא למודעות התלמידים הצעירים את ייחודה של תקופת הזמן שבה אנו נמצאים - "ראשית צמיחת גאולתנו"
- לפתח נקודת מבט רחבה וראייה חיובית ארוכת טווח על התהליכים המתרחשים בבניין העם והארץ
- לעודד את הציפייה האקטיבית לגאולה, ולאתר דרכים ליישום מעשי של ציפייה זו ברמת הפרט וברמת הקבוצה
- ללמוד על דמותם של הרב והרבנית גורן ועל עשייתם למען מימוש החזון לגאולת העם והארץ

עזרים

- נספח 1:** לוח משחק
- נספח 2:** שש כרטיסיות תחנה
- נספח 3:** קיר של תשובה (מצולם בגדול)
- נספח 4:** כתב התחייבות, כמספר ילדי הכיתה
- חיבור לאינטרנט, מחשב, מסך וברקו**
- פתקיות צבעוניות** כמספר ילדי הכיתה

משחק תחנות

קהל יעד: כיתות ג'-ו'

בדרך לגאולה - "סימן שצריך להמשיך ללכת" חזון הנביאים - בדרך למימוש החזון לגאולת העם והארץ

"ברור לי כי ישנה תוכנית-על שמימית על ארץ ישראל הפועלת ללא הרף להגשמת חזון הנביאים לעתיד לבא. חזון זה מתבטא בשש פונקציות עיקריות: שחרור הארץ מידי זרים, קיבוץ גלויות, שלטון יהודי עצמאי בארצו, הקמת סנהדרין ובית הדין הגדול בירושלים, התשובה, בנין בית המקדש".

(הרב גורן)

רציונל

"תקומת מדינת ישראל היא מימוש חלקי של חזון הנביאים, ואנו בדרך לקראת השלמת כל היעדים. התהליך מורכב ומסובך, אבל חשוב להבין שאנו נמצאים במסלול של מימוש דברי נביאים שניבאו על כך לפני מאות שנים, ועינינו הרואות איך לאט לאט, שלב אחר שלב, הדברים מתממשים ומתגשמים".

(מתוך מאמרו של הרב ד"ר יהודה זולדן)

הוראות המשחק

המורה יתלה את לוח המשחק (נספח 1) על לוח הכיתה ויחלק לתלמידים את דף תחנה מספר 1 (מתוך נספח 2). התלמידים והמורה ילמדו מהדף יחד במליאה, ויפעלו על פי השלבים המפורטים להלן:

- לומדים מהמקורות - המורה יקרא ויסביר.
- מתכוננים בתמונות - המורה יבקש מהתלמידים לשער ולתאר מה רואים בציור או בתמונה, ויסביר את הקשר שלהם לתחנה זו.
- מקשיבים לסיפור - המורה יספר סיפור המלמד על דמותם של הרב והרבנית גורן ועל עשייתם למען מימוש החזון לגאולת העם והארץ.
- שרים בציבור - התלמידים מוזמנים לשיר יחד. בכל דף לימוד ישנו קישור לביצוע של השיר.
- משימה אישית או קבוצתית - בכל דף לימוד ישנה משימה אישית או קבוצתית. התלמידים ימלאו את המשימה בכתב, וישתפו את הכיתה בעל-פה בתשובותיהם.
- עם סיום הלמידה והפעילות בתחנה מספר 1, יעבור המורה לתחנה הבאה ויחלק את דף הלימוד של תחנה מספר 2 (מתוך נספח 2), וכך הלאה עד תחנה מספר 6.

הערות למורה:

- בתחנה מספר 5 יש להדביק את אוסף מעשי התשובה של תלמידי הכיתה על גבי פלקט מעוצב לפי נספח 3 (או לצלם את הנספח עצמו בגדול ולהדביק אותם עליו).
- בתחנה מספר 6 אפשר להשתמש בעיבוד של הסיפור לכיתות הנמוכות, בעמוד 147.

לאחר המעבר בשש התחנות תסתיים הפעילות, והתלמידים ימלאו את כפות הרגליים המופיעות במסלול על הלוח בצעדים קטנים שהם מוכנים לקבל עליהם להמשך הדרך ולקידום הגאולה.

לוח משחק

הלוח כולל **ציור של מסלול נסיעה** שעליו שש תחנות: שלוש תחנות "**הגענו ליעד**" (**בצבע כחול**), ושלוש תחנות "**בדרך ליעד**" (**בצבע ב**). התחנות מפוזרות לאורך המסלול. המסלול מעוצב כמו ב-"Waze", ולאורכו מפוזרות באופן אקראי כפות רגליים.

"ברוך לי כי ישנה תבנית-על שמימית על ארץ ישראל הפועלת ללא הרף להגשמת חזון הנביאים לעתיד לבוא. חזון זה מתבטא בשש פונקציות עיקריות... שחרור הארץ... קיבוץ גלויות... הקמת הסנהדרין ובית הדין הגדול בירושלים... התשובה... ובניין בית המקדש". // הרב גורן "סימן שעוד לא הגענו, והאופק עוד רחוק... וליבר עודו פתוח אל ארבעת הרוחות, וצריך להמשיך ללכת וצריך להמשיך לצעוד..." // נעמי שמר

בין אדם
לארצו
ומדינתו

לומדים מהמקורות

"כח מעשיו הגיד לעמו - לתת להם נחלת גוים".

תהילים קיא, ו

"שאם יאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה, ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

רש"י בראשית א, א

"הארץ בחלקה הגדול נמצאת כעת בידי יהודים. זו הפעם הראשונה מאז חורבן הבית השני שארץ ישראל נמצאת בריבונות יהודית. כשאני מדבר על שחרור הארץ בימינו אני מתכוון למלחמת ששת הימים. כי כל עוד ירושלים בין החומות, חברון, בית לחם, שילה, ענתות, שכם וכל יתר הערים הקדושות של ארץ ישראל לא היו בידינו, קשה היה להגדיר מעמדנו כאילו נמצאים כבר בתקופת הבית השלישי".

הרב שלמה גורן, "מעמדם ההלכתי של יהודה, שומרון וחבל עזה", תורת המדינה, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 134

כותבים על צעדים

כותבים על מעשים טובים ועל צעדים קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

1. האם יש למישהו מכם אח או אחות המשרתים בצה"ל?
2. כתבו כרטיסי תודה לחיילים אלו על תרומתם לביטחון המדינה.

מתכוננים בתמונות

היושב מעל פסגת הר הצופים

בין אדם לאלוקיו - על אמונה ותפילה בעתות מלחמה

במלחמת יום כיפור הופעתי לפני קבוצת חיילים. היינו שם, בשטח, לא הרחק מקהיר, והם ביקשו שאשיר את "מעל פסגת הר הצופים". שרתי, ופתאום, בלי הודעה מוקדמת, כאיש אחד קמו החיילים וברחו. עזבו אותי עם המיקרופון ביד. האמת, נפגעתי. חשבתי: "אם זה פגז או מטוס שנחת עלינו ככה פתאום, שלפחות חייל אחד ייקח אותי ביד ויברח אתי". נשאיתי שם לבד, אני והגנרטור.

מאחורי הדיונה הבחנתי בקומנדקר. הדלת נפתחה, ומהקומנדקר ירד הרב גורן ובידו שני תרמילים שבתוכם ספרונים תהילים קטנים. החיילים עטו עליו. כל אחד מהם לקח כמה שיותר ספרונים ומילא את הכיסים. לא היה שם חרדי, דתי או חובש כיפה אחד, ובכל זאת, זו הייתה התחושה של ראשית המלחמה.

כשהבנתי מי השחקן המתחרה בי, זה היושב מעל פסגת הר הצופים, התחלתי גם אני ללכת לכיוון שלהם. גם אני לקחתי כמה ספרים קטנים ומילאתי את הכיסים, כי גם אני פחדתי מהאזור, מהמעמד, מהמצב. אי אפשר לתאר את תחושת הימים הראשונים של המלחמה, את חוסר הוודאות, את הפחד והאימה, את הנתק המוחלט של החיילים בחזית ואת אי הידיעה מה קורה מאחור, בבית. זו תמונה שנחרטה בזיכרוני.

יהורם גאון, פורסם בכתבה ב-

Ynet <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4798282,00.html>

חיבור תפילת "מי שבירך" לחיילי צה"ל

בין אדם לעמו - על אהבת כלל ישראל מתוך אחריות אישית ומעורבות חברתית

תפילת "מי שבירך" לחיילי צה"ל נאמרת כמעט בכל קהילות ישראל בארץ ובתפוצות, וקיים קונצנזוס יוצא מן הכלל לגביה. בכל בית כנסת שנכנסים אליו, בכל מקום בעולם, בקהילות גדולות או קטנות, בקהילות קבועות או מזדמנות (כמו בבתי מלון), נאמרת באדיקות תפילת "מי שבירך" לחיילי צה"ל. את התפילה הזו חיבר סבא, הרב גורן, בהיותו הרב הראשי לצה"ל.

הנכד, ד"ר צבי תמרי, מדען

שרים בציבור

כאן נולדתי

מילים ולחן: עוזי חיטמן

קישור

"כאן נולדתי, כאן נולדו לי ילדי, כאן בניתי את ביתי בשתי ידי, כאן גם אתה אתי וכאן כל אלף ידידי, ואחרי שנים אלפיים סוף לנדודי".

ארץ ארץ ארץ

מילים ולחן: שייקה פייקוב

קישור

"ארץ, ארץ, ארץ,

ארץ תכול אני עב,

והשמש לה

כדבש וחלב.

ארץ בה נולדנו,

ארץ בה נחיה,

ונשב בה, יהיה

מה שיהיה".

תפילה לשלום המדינה

יעקב שוואקי

קישור

"מי שבירך אבותינו

אברהם יצחק ויעקב,

הוא יברך את חילי צבא הקנה' לישראל

ואנשי כחות הבטחון,

העומדים על משמר ארצנו וערי אלקינו,

מגבילים הלכנו ועד מדבר מצרים,

ומן הים הגדול עד לבוא הערבה,

בבשורה באויר וצבים".

בין אדם לעמו

לומדים מהמקורות

"והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה". יחזקאל כ, לד

"הבאנו לארץ כארבעה מיליון וחצי יהודים [בשנת תשע"ז] - למעלה משישה מיליון יהודים. זהו קיבוץ גלויות בממדים תנ"כיים, כי מעולם לא ביצענו משימה גדולה כזאת. בגמרא בפסחים פח ע"א רואים חכמי התלמוד את המשימה של קיבוץ גלויות באור היסטורי כיום שנבראו שמים וארץ. והנה הבאנו והושבנו בארץ ישראל מיליוני יהודים, ציבור יהודי ראוי למעמד קהל ועם. העובדה ששערי הארץ פתוחים לכל יהודי, אנחנו מוכנים לקלוט אותם והארץ משוועת לעולים יהודים, שחררנו את הארץ והקמנו מדינה יהודית ריבונית בחסדי ה', אלה משימות חשובות ביותר שמטביעות את חותמן על העידן השלישי שלנו [תקופת הבית השלישי]."

הרב שלמה גורן, "מדינת ישראל לפי חזון הנבואה וההלכה", תורת המדינה, האידרא רבה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 465-475

כותבים על צעדים

כותבים על מעשים טובים ועל צעדים קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

1. ספרו לכיתה "סיפור עלייה" שאתם מכירים מהמשפחה או מחברים.
2. בדקו: האם בבית ספרכם ישנם עולים חדשים? חשבו כיצד תוכלו להקל עליהם את חבלי הקליטה בארץ.

מתבוננים בתמונות

מקשיבים לסיפור

שירים, חלילית והרבה חום ואהבה בין אדם לזולתו ולעמו - על הינון

כשאימא עבדה עם ילדי טהרן, ניצולי שואה ששיכנו במוצא*, שאלנו אותה איך היא דיברה אתם, הרי הם לא ידעו עברית. היא ענתה שבשירים, בחלילית ובהרבה חום. זו דוגמה לכך שלאימא הייתה סמכות טבעית ויכולת להרגיע אנשים, תמיד בשקט עוצמתי כזה עם רעיון טוב.

הבת, ד"ר דרורית תמרי, פסיכולוגית, מתוך הכתבה "סוף עידן", מאת הדר רביד

* בזמן לימודיה בסמינר למורות עבדה הרבנית גורן במשק ילדים מוצא, מוסד ילדים אשר הוקם בשנת 1943 מטעם ארגון נשים "אומן" ליד תנועת המזרחי. מוסד זה קלט חלק מילדי טהרן (קבוצת ילדים ניצולי שואה שהועברו מפולין לטהרן שבאירן, ולאחר מכן הועלו לישראל בשנת 1943).

שירים בציבור

שיר השירה
אריק איינשטיין
מילים: עלי מוהר
לחן: עממי יווני
[קישור](#)

"ומכל הגלויות,
ועם כל הבעיות,
מסביב יהום הסער,
רב הקושי והצער.
אבל יש על מה לשמוח,
יש עוד אומץ,
יש עוד כוח".

שרים בציבור

שיר השלוחים

אוהד מושקוביץ
מקור: מתוך תפילת מוסף לשבת
לחן: יוסי גרין

קישור

"כל מי שעוסקים
בצורכי ציבור באמונה,
הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם,
ויסיר מהם כל מחלה,
וירפא לכל גופם,
ויסלח לכל עוונם,
וישלח ברכה והצלחה
בכל מעשה ידיהם
עם כל ישראל אחיהם,
ונאמר אמן".

מתבוננים בתמונות

בין אדם לעמו

מקשיבים לסיפור

כתר תורה קודם לכתר מלוכה

בין אדם לאלוקיו - על כבוד התורה

בפגישה אקראית עם הרמטכ"ל, רב אלוף יצחק רבין, פנה רבין אל הרב גורן בתואר "אלוף גורן", והרב תיקן אותו ודייק: "רב אלוף". יצחק רבין לא הבין מדוע הרב גורן מתעקש על התואר "רב אלוף", הרי דרגתו הצבאית הייתה "אלוף" בלבד ולא "רב אלוף" כדרגתו של הרמטכ"ל. הסביר לו הרב גורן: "כתר תורה קודם לכתר מלוכה". הרב ראה עצמו קודם כול רב ואחר כך אלוף. תפקידו הצבאי שאב את כוחו ואת הצדקת קיומו מתפקידו התורני ומהחיבור שלו לעולמה של תורה.

הרב אריה שלום, נהגו של הרב בתקופת מלחמת ששת הימים ולאחריה

"כי-תבוא אל-הארץ, אשר ה' אלוךך נותן
לך, וירשתה, וישבת בה; ואמרת, אשימה
עליי מלך, ככל-הגויים, אשר סביבותיי. שום
תשים עליך מלך, אשר יבחר ה' אלוךך בו:
מקרב אחיך, תשים עליך מלך-לא תוכל
לתת עליך איש נוכרי, אשר לא-אחיך הוא".

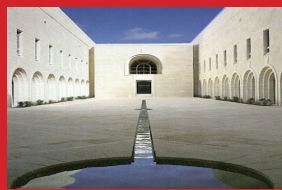
דברים יז, יד-טו

לדברי הרב גורן, הוקמה ממשלה יהודית
עצמאית, המהווה תחליף למלוכת ישראל.

"כאשר מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל
קבע בספרו משפט כהן בהלכות מלכים סימן
קמד (עמי שלו): 'כשמתמנה מנהיג האומה לכל
צרכיה בסגנון מלוכותי על פי דעת הכלל ודעת
בית דין ודאי עומד הוא במקום מלך'. יוצא אפוא
שאם השליטים אינם תופסים את השלטון בכח
אלא על ידי בחירה חופשית של העם, שלטונם
מוגדר כמלוכת ישראל".

כותבים על צעדים
קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

1. האם אתם מכירים את התפילה לשלום
המדינה?
2. חברו תפילה אישית להצלחתם של נבחרי
הציבור.

בין אדם לזולתו

מתכוננים בתמונות

לומדים מהמקורות

בתי הדין הרבניים:

בתי הדין הרבניים הם חלק ממערכת המשפט בישראל, הכוללת גם את בתי הדין הדתיים, הפוסקים על פי ההלכה היהודית והמשפט העברי. בחוקי מדינת ישראל ניתנת לבתי הדין הרבניים סמכות שיפוט בלעדית בנושאי הנישואין, הגירושין והגיוור. בראש המערכת של בתי הדין הרבניים ניצב בית הדין הגדול לערעורים בירושלים, בראשותו של אחד משני הרבנים הראשיים לישראל.

חצר הקשתות מוקפת בקומה הראשונה, בחדרי אגף המנהלה של בית המשפט ובקומת השופטים. החצר, המעוצבת בדומה לחצר שבמזאון רוקפלר בירושלים, היא מחווה לבנייה המנדטורית בעיר. החצר בנויה מאבן וחצויה לאורכה באמת מים. האבן - שנחצבה מן האדמה, והמים - שהשמים נשקפים בהם, מציבים זה מול זה שני ניגודים ברוח המקרא: "אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף".

(תהילים פה, יב)

בית המשפט העליון היושב בירושלים:

במבואה של אולמות המשפט מופיע אחד ממאפייני הארכיטקטוניים של הבניין - השילוב של "חדש" מול "ישן". בצדה הימני של המבואה נמצא קיר לבן מודרני בסגנון ים-תיכוני, ומולו מצוי קיר אבן ירושלמי, וזכר לבנייה העתיקה בירושלים. הכניסות לאולמות חצובות בקיר האבן בצורת שערים, כתזכורת לשופטים שהיו יושבים בשערי העיר.

"שופטים ושוטרים תיתן לך בכל שערך... ושפטו את העם משפט צדק".

דברים טז, יט

"אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף".

תהילים פה, יב

"אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ דַבְּרוּ אֱמֶת אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ אֱמֶת וּמִשְׁפָּט שְׁלוֹם בְּשַׁעְרֵיכֶם..."

זכריה ח, טז

מקשיבים לסיפור

סבא, איש החזון והמעשה, פוסק ההלכה

בין אדם לאלוקיו, בין אדם לעמו ובין אדם לארצו ולמדינתו

לא רק את הציבור אשר באופן טבעי מסתופף בבית רבן, אלא גם את אלו אשר לכאורה רחוקים מדת ישראל. פסיקותיו והנהגותיו היום-יומיות פנו לכלל הציבור הישראלי, והוא שאף לחשוף את כל הציבור להקשר ההיסטורי של תקומתו המדינית של עם ישראל. כך, בעוד חיילי צה"ל עוסקים בשגרת הלחימה בסמטאות העיר העתיקה, רץ סבא בין הלוחמים עם ספר תורה בידו האחת ושופר בשנייה, ושגג בקולו פסוקי גאולה מחזון הנביאים. סיפורים רבים שמעתי מלוחמים, המעידים כיצד ביקר במוצבים הקדמיים והמופגזים ביותר בימי מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים (לאחר שכבר פרש מהצבא), ובלהט דבריו המרוממים הקים את מורל הלוחמים מעפר.

ד"ר צבי תמרי, נכדם של הרב והרבנית גורן

פנים רבות לדמותו של סבא זצ"ל, אולם אם יש להתמקד בפן מסוים באישיותו המורכבת, הרי שבראש ובראשונה התאפיין הוא בגדלותו בתורה. בפסיקות רבות עד אין-ספור נדרש סבא זצ"ל לנושאים הבודים ביותר העומדים ברומה של מדינת ישראל. מלבד הנחת התשתית ההלכתית-מחשבתית לפעולתו של הצבא הישראלי ויציקת המימד הרוחני-היסטורי בקיומו של הצבא, לא הדיר את רגליו מעיסוק בנושאים כגון שיטת הבחירות במדינה, קו העוני על פי ההלכה, מעמדו ההלכתי של יום העצמאות, השתלות איברים (היה הראשון להתירן), הר הבית ועוד נושאים רבים מאוד, אשר הצד השווה שבהם הוא שכולם נוגעים לחייו הלאומיים של עם ישראל במובן הרחב ביותר שלהם. אכן, סבא זצ"ל ראה חובה לעצמו להנהיג הנהגה רוחנית

כותבים על מעשים טובים ועל צעדים קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

כותבים על צעדים

1. דונו בציטוטים השונים ובמשמעויות שלהם.
2. "שופטים צעירים" - היזכרו במקרה שאירע בין חברים או במשפחה, ובו שפטתם מי צודק ומי אשם. כיצד נהגתם במקרה זה? מה הנחה אתכם? האם פעלתם על פי עקרונות האמת, הצדק והשלום? כיצד הם באו לידי ביטוי?

בין אדם לאלוהיו

מקשיבים לסיפור

כשרות בצנחנים

ממלכתיות, עוז ותעצומה

טביעת ידו של הרב בהתהוותה של מדינת ישראל הופיעה בתחומים רבים. היו לו תכניות, חזון, אמונה בדרך ובצדקתה, עוז רוח, התמדה ומנהיגות; כריזמה, חכמה, רוחב אופקים, העזה ובקיאות בתורה... דברים רבים הנראים לנו היום מובנים מאליהם, כלל לא היו קיימים לפני הרב גורן, כמו למשל העובדה שאנשים דתיים יכולים לשרת בצה"ל ולהמשיך לקיים תורה ומצוות במהלך השירות.

הרב שאף לכך שצה"ל יהיה "הצבא של כולם". צבא שכולם יוכלו לשרת בו, דתיים וחילונים. הוא דאג שהמטבחים בכל בסיסי צה"ל יהיו כשרים, שישמרו ויקיימו שבתות וחגים, וכדומה. הרב עיגן זאת בפקודת מטכ"ל!

כשביקר בבסיס צנחנים וראה שהמטבח אינו כשר, פנה לאריאל שרון, מפקד הבסיס, וביקש ממנו להכשיר את המטבח. אריאל שרון טען שאין בכך צורך, כיוון שאין בבסיס זה צנחנים דתיים. ענה הרב: "מעכשיו יש לך צנחן דתי", והחליט להשתתף בקורס צניחה. ואכן, בגילו המבוגר יחסית, הצטרף הרב לקורס צניחה. לקראת סיום הצניחה האחרונה הריעו לו כל חיילי גדוד הצנחנים בקריאות עידוד. המטבח הוכשר, וכך מטבחים בבסיסים נוספים, וכן נרקמה ידידות גדולה וארוכת שנים בין הרב לבין אריאל שרון.

הרב נהג לומר שמימי בר כוכבא ועד להקמת מדינת ישראל לא היה לעם ישראל צבא משלו. לכן, בהיעדר מסורת של פסיקה, הוא ראה חשיבות רבה בקביעת הלכות בצבא ובפסיקתן, פעל לכך במשך שנים ויצר "שולחן ערוך להלכות צבא".

לומדים מהמקורות

"השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם.."

איכה ה, כא

"ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשה עוד, שנאמר: 'עֲזֹב רָשָׁע דְּרָכּוֹ וְאִישׁ אָנוּן מִחֲשַׁבְתּוֹ' (ישעיהו נה, ז). וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: 'כִּי אַחֲרֵי שׁוּבִי נִחַמְתִּי, וְאַחֲרֵי הַדָּעִי סָפַקְתִּי עַל יָרֵךְ' (ירמיהו לא, ח). ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: 'וְלֹא נֹאמַר עוֹד אֱלֹהֵינוּ לְמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ אֲשֶׁר בָּךְ יִרְחַם יְתוֹם' (הושע יד, ד). וצריך להתוודות בשפתיו, ולומר עניינות אלו שגמר בלביו".

רמב"ם הלכות תשובה ב

תהליך התשובה כולל ארבעה שלבים:

שלב א: חרטה ← להכיר במידת הנזק ולחוש חרטה אמיתית על כך.

שלב ב: עזיבת החטא ← להפסיק מיד את ההתנהגות המזיקה.

שלב ג: וידוי ← לבטא במילים את החטא ולבקש סליחה.

שלב ד: קבלה לעתיד ← להתחייב באמת לא לחזור על החטא בעתיד.

שרים בציבור

השיבנו

הרב שלמה קרליבך

קישור

"השיבנו ה' אליך ונשובה..."

איכה

שולי רנד

מילים ולחן: שולי רנד

קישור

"קולות מהעבר לוחשים לי לעצור, אבל אני מוסיף בחושך לחתור, ושואל ומבקש, אייכה?"

כותבים על צעדים

כותבים על מעשים טובים ועל צעדים קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

מעשה התשובה שלי

ספרו לכיתה על מעשה תשובה שעשיתם לאחרונה.

"קיר של תשובה"

רשמו על פתק את מעשי התשובה שלכם, וצרו יחד את "קיר התשובה".

בין אדם לאלוקיו

לומדים מהמקורות

"והביאותים אל הר קדשי ושמתים בבית תפלתי עולתיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי, כי ייתי בית תפלה יקרא לכל העמים".
שעיהו נ, ז

"וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא, מהלכין בדרך, ושמעו קול המונה של ארם מפלטיה, ברחוק מאה ועשרים מיל, התחילו (הם) בוכים, ורבי עקיבא משחק, אמרו לו, מפני מה אתה משחק? אמר להם, למה אתם בוכים? אמרו לו, עובדי כוכבים הללו שמשתחווים לעצבים ומקטרים לאילים, יושבים בטח (בשלווה) והשקט, ואנו - בית הדום רגלי אלקינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם, לכך אני משחק, ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר צופים, קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שהיה יוצא מבית קדשי הקדשים. התחילו הם בוכים ורבי עקיבא משחק, אמרו לו, מפני מה אתה משחק? אמר להם, מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שקתוב בו (במדבר א): "והזר הקרב יומת", עכשיו נתקיים בו (איכה ה): "על הר ציון ששמים שועלים הלכו בו", ולא נבכה? אמר להם, לכך אני משחק, דכתיב (ישעיה ח): "ואעידה לי עדים נאמנים, את אוריה הכהן, ואת זכריהו בן יברכיהו", וכי מה ענין אוריה אצל זכריהו? והלא אוריה במקדש ראשון, וזכריהו במקדש שני? אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה, בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב (מזכר ג): "לכן בגללכם ציון שדה תחרש, וירושלים עיין תהיה, והר הבית לבמות יער"; בזכריה כתיב (זכריה ח): "עד ישובו זקנים וזקנות ברחבות ירושלים". עד שלא נתקמה נבואתו של אוריה, הייתי מתירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה. עכשיו שנתקמה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. ובלשון הזה אמרו לו, עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו".

מכות כד

מקשיבים לסיפור

סבא וחורבן בית המקדש
בין אדם לעמו, לארצו ולמורשתו

כילדים וכנכדים לסבא, תשעה באב היה יום משמעותי מאוד בשבילנו. בליל תשעה באב היינו מתפללים בבית הכנסת של סבא - "קוממיות אברהם". במהלך השנה, בית הכנסת היה מואר באור נגהות שזהר מנברשות מפוארות, הספסלים היו מסודרים ומרופדים ושטיחים יפים פיארו את הרצפה. אך בתשעה באב השתנתה האווירה. בית הכנסת היה מוחשך, והגברים שבקהל, כולל - או אולי במיוחד - סבא, ישבו על שרפרפים או על הרצפה כאות לאבל על חורבן הבית. כאשר גדלתי ראיתי את המנהג הזה בבתי כנסת אחרים, אך עבור סבא היה המעשה הזה מעבר למנהג חיצוני. בתשעה באב, ביתם של סבא וסבתא היה מוחשך גם הוא, וסבא היה נוהג לשבת על כריות על הרצפה, כמנהג אבלות, ולקרוא קינות לאור נרות... היינו יושבות ליד סבא על הרצפה, שומעות אותו מקונן ומספר לנו סיפורים מזמן החורבן על אודות חנה ובניה, מתאר את מראה בית המקדש נשרף ובוכה. ממש בוכה בדמעותי כילדה קטנה, זכורה לי החוויה הזו בצורה ברורה ועצמתית מאוד. בחשיבה הילדותית שלי, הייתי משוכנעת שסבא נכח בתקופת המצור על ירושלים, צפה את חורבן בית המקדש וחווה אותו על בשרו...

עינת ישפה, נכדת הרב והרבנית, פסיכולוגית

כותבים על צעדים

כותבים על מעשים טובים ועל צעדים קטנים שעשינו בדרך לאהבת הארץ...

- דיון בקבוצה:** שאלות ומסרים חינוכיים בעקבות קטע הקריאה הנ"ל (מכות כד):
- ר' עקיבא בהתנהגותו מבטא ראייה חיובית ארוכת טווח; היכולת לראות לא רק את ה"כאן ועכשיו" אלא את העתיד לבוא ולהתרחש. מה היתרון שנוכל להשיג בראייה לטווח הרחוק?
 - האם הצפייה היא פסיבית או אקטיבית? שומר העומד וצופה - האם הוא אקטיבי או פסיבי?
 - כיצד נוכל להיות צופים אקטיביים? מה עלינו לעשות לשם כך? (לדוגמה: לא להתיימש ולהמשיך להאמין גם כשקשה, לשמור על מצב הרוח, לחשוב על עתיד טוב יותר, לדמיין אותו ולהכין משהו לקראתו, לקבל אחריות ולפעול).
- משימה:** חשבו על פעולות קטנות לקידום הגאולה שאתם קבוצה או כיחידים יכולים לקבל עליכם, ומלאו את כתב ההתחייבות (נספח 4).

שרים בציבור

ענווים

מידד טסה

קישור

"בשעה שמלך המשיח בא, עומד על גג בית המקדש, משמיע לישראל ואומר: ענווים, ענווים, הגיע זמן גאולתכם".

ענווים - קליפ ווקאלי

קישור

ראו באורי שזורה

אודי דוידי

מילים ולחן: אודי דוידי

קישור

"ובימים ובלילות חיפשתי את שאהבה נפשי, וכאילו הכול נעלם. ברחובות הומים אדם אפשר להרגיש את זה, אומרים זו גאולה, הנה הנה זה בא".

"עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו"

- לכיתות הנמוכות -

הקשיב רבי עקיבא לדבריהם, וחיוך קל עלה על שפתיו. התפלאו החכמים: מה יש כאן לחיך? הביטו זה בזה, הביטו ברבי עקיבא, אך לא אמרו דבר. וכך, בעודם מצטערים וכואבים על מראה ההרס והחורבן, ראו לפתע שועל יוצא מתוך בית קודש הקדשים, מנענע בזנבו ומרחרח את האדמה. למראה השועל הזדעזעו החכמים, ודמעות חמות הציפו את עיניהם. שעה ארוכה בכו ולא הצליחו להירגע. לפתע נשמע קול צחוק. נשאו החכמים את עיניהם. מאין נשמע הצחוק? לתדהמתם הרבה גילו כי רבי עקיבא הוא הצחוק.

שאלו אותו: "מדוע אתה צוחק?"

השיב להם רבי עקיבא: "ומדוע אתם בוכים?"

אמרו לו שלושת חבריו החכמים: "איך לא נבכה, ובית מקדשנו חרב

ושועלים מהלכים בו?"

צחק רבי עקיבא בשנית ואמר: "במהרה ייבנה בית המקדש".

"וכיצד אתה יודע?" שאלו אותו, נדהמים.

אמר להם רבי עקיבא: "האם לא קראתם? הרי הקב"ה בכבודו ובעצמו אמר זאת לנביאיו. וכשם שקיים את הבטחתו הראשונה - להחריב את בית המקדש, כפי שאמר לנביא מיכה: 'ציון שדה תחרש, וירושלים עיים [חורבן והרס] תהיה...', כך יקיים את הבטחתו השנייה - לבנות את בית המקדש השלישי, כפי שאמר לנביא זכריה: 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים'."

באותו רגע נשמע משק כנפיים בשמים, ויונה לבנה חלפה במהירות ונעמדה על הכותל המערבי, נוהמת בקול המיה דקה. אמר רבי עקיבא לחבריו החכמים: "הקשיבו ליונה זו. מספרת היא לנו כי לעולם לא תעזוב השכינה את הכותל, ובקרוב ייבנה בית המקדש".

חייכו גם החכמים חיוך גדול ואמרו: "רבי עקיבא, נחמת אותנו".

נלקח מתוך אתר רשת אמי"ת, על פי מסכת מכות כד

מעשה בארבעה חכמים גדולים בתורה ובמצוות - רבן גמליאל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי יהושע ורבי עקיבא, שהלכו יום אחד בדרך העולה לירושלים. היה זה יום חם, השמש להטה בעוז, וטיפות זיעה ניגרו על מצחיהם. מדי פעם נעצרו למנוחה קלה, שתו מעט מים והמשיכו בדרכם. איש לא נראה בסביבה. דממה שררה מסביב. שוחחו ביניהם החכמים בענייני תורה ומצוות, ורק מדי פעם נשמע קול קריאתו של עורב שחור שקרע את הדממה.

לעת ערב הגיעו להר הבית. נאנח רבן גמליאל אנחה גדולה ועמוקה ואמר: "אוי! לנו! מה קרה לנו! הביטו וראו: כאן, במקום

הזה, עמד לפנינו בית מקדשנו. היה זה הבניין היפה והמפואר ביותר

בתבל. מכל קצווי העולם באו אליו להתפלל ולהשתחוות לפני ה'. בנוי

היה מאבנים גדולות, יפות ומסותתות, וחלק מהן צופו בשיש מבהיק. גשרים

וכניסות מכל עבר אפשרו לעולי הרגל להיכנס למקדש, וכלי כסף וזהב נוצצים קישטו

אותו. ועכשיו, מכל הפאר וההדר לא נשאר דבר. בגלל חטאינו שלח ה' אש גדולה

ששרפה והרסה הכול. מה נורא הוא שברנו!"

"אכן", אמר רבי אלעזר בן עזריה וקולו רעד, "על משכבי בלילות שומע אני את העיר

ירושלים בוכה. דמעות זולגות על אבניה, ואין מי שינחם ויעודד אותה. לפני שנים רבות

היה המקום הזה הומה אנשים, נשים וילדים. שלוש פעמים בשנה - בפסח, בשבועות

ובסוכות, עלו לכאן לרגל לבית המקדש. מקרוב ומרחוק באו, מן העמק ומן ההר, מן

הנגב ומהגליל, צעדו לכאן בשיירה ארוכה לקול התוף והחליל. ועכשיו שממה ועזובה

מכל עבר. איש אינו בא לפקוד את המקום."

אמר רבי יהושע: "כאן בדיוק, במקום שבו עומדות רגלינו, עמד פעם בית קודש הקדשים

- המקום הקדוש ביותר לעם ישראל. שתי פרוכות מקושטות בזהב סגרו את הפתח,

ואיש לא הורשה להיכנס. אבל פעם אחת בשנה, ביום הכיפורים, היה הכהן הגדול לובש

בגדי לבן ונכנס לקודש הקודשים בחיל וברעדה לבקש ולהתפלל בעד עם ישראל."

"אמר ר' יונתן: גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה". (יומא פו ע"ב)

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____

אני מתחייב להיות פעיל למען גאולת עם ישראל,

ומקבל עליי _____

על החתום: _____